

рії і, нарешті, умудрює нас життєвим досвідом, дає уроки майбутнього і робить нас справжніми синами нашої батьківщини, справжніми патріотами» [4, с. 5].

Бібліографічні посилання

1. Держархів Дніпропетровської області. – Ф. Р-6119, оп. 1, спр. 51.
2. Там само. – Оп. 1, спр. 323.
3. Там само. – Спр. 364.
4. *Яворницький Д. І.* Из української старовини / Д. І. Яворницький. – К., 2001.

Надійшла до редколегії 09.11.2010

УДК 94 (477) «1919»

Ю. С. Митрофаненко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОТАМАНЩИНА ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОГЛЯДИ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО ТА СУЧАСНІ РЕФЛЕКСІЇ

Проаналізовано погляди Д. Яворницького на отаманщину, запропоновано варіант типологізації отаманщини як суспільного феномену.

Ключові слова: отаманщина, отаман, отаманські формування, Директорія, девіантність.

Проанализированы взгляды Д. Яворницкого на атаманщину, предложен вариант типологизации атаманщины как общественного феномена.

Ключевые слова: атаман, атаманщина, атаманские формирования, Директория, девиантность.

The view of D. Yavornitskiy on the atamanship were analysed, new variant of typologization were proposed.

Key words: atamanship, ataman, Directory, deviation, ataman's group.

У революційну добу 1917–1921 рр. Д. Яворницькому довелося зустрітися з різними особистостями, серед яких були й представники української отаманщини. Вони вважали себе нащадками запорожців та намагалися на власний розсуд відродити традиції Запорозької Січі, збиралися використати їх у боротьбі за свободу чи відродження української державності. Володіючи значним обсягом знань, Д. Яворницький отримав можливість поспостерігати за намаганнями зазначе-

них осіб на практиці скористатися тим, що він ретельно дослідив та описав.

Д. Яворницький негативно ставився до спроб історичних ремінісценцій звичаїв Запорозької Січі представниками різних ідеологічних напрямків української революційної стихії.

Це стосувалося як представників махновщини, так і отаманів УНР. Історик вважав, що подібні спроби спотворюють уявлення про козацтво [15, с. 99].

Зокрема, він критично поставився до практики використання отаманами звичаїв і символів запорозького козацтва для задоволення власних амбіцій чи для здобуття авторитету серед своїх бійців та українського населення. Гадаю, це свідчить про реальну оцінку вченим подібних спроб реставрації минулого, і зокрема обережнішого застосування в майбутньому історичної спадщини Запорозької Січі.

Цікавим виглядає припущення В. Чопа, що отаманщина – «новітня вольниця, породжена тим же самим народом, що свого часу породив вольницю запорозьку», змусила Д. Яворницького змінити своє романтичне, ідеалістичне ставлення до козацтва. В махновському русі були виразно присутні традиції запорозького козацтва. Зокрема, і його негативні вади: гультьайство, побутовий антисемітизм, пияцтво, випадки вандалізму тощо. В. Чоп висуває думку, що це не могло не вплинути на вченого. Спостереження за махновцями, порівняння їх поведінки зі згадками про негативні факти і розбишацькі дії запорожців змусили професора критичніше поставитися до своїх попередніх оцінок запорозького козацтва, що, на думку дослідника, знайшло своє відображення в останніх працях Д. Яворницького [19]. Крім В. Чопа погляди вченого на отаманщину, стосунки з окремими ватажками розглядаються Т. Цимляковою [18].

У цьому контексті цікавими виглядають сучасні оцінки отаманщини як історичного явища. Зазначимо, що дефініція «отаманщина» використовується автором для позначення виявів девіантного мілітарного суспільного руху, який полягав у непідпорядкуванні отаманських загонів національного спрямування політичній та військовій владі УНР, незважаючи на її офіційне визнання. Свідомо наголошуємо на цьому, оскільки частина науковців і публіцистів вкладає у концепт «отаманщина» інший зміст [6]. Вони використовують це поняття для характеристики діяльності будь-яких повстанських загонів під керівництвом отаманів, звертаючи увагу передусім на структурну одиницю, отаманський загін. Таким чином, відбулося спотворення первинного змісту дефініції «отаманщина» та призвело до отождоження цього деструктивного явища з повстанством, яке мало позитивний зміст.

Протягом січня-лютого 1919 р. отаманщина остаточно виокремилася у цілком відмінне явище від повстансько-партизанського руху періоду антигетьманського повстання, який відзначався координованістю та єдиним напрямком політичного спрямування. Сутність отаманщини та її головна відмінність від повстанства полягала у непідпорядкуванні владі повстанських формувань національного спрямування, що були союзниками Директорії у період антигетьманського повстання.

Але, незважаючи на спільну для отаманських формувань рису девіантності, яка виявлялася у конфліктах з владою, вони мали ряд значних відмінностей, що ускладнювало ефективну співпрацю. Не виступаючи проти ідеї української державності, як головної мети визвольних змагань, отамани пропонували власні варіанти її порятунку або підмінювали боротьбою за вузькокорпоративні інтереси. Наявність різної мотивації, відсутність спільного інтересу, амбітність та авантюризм отаманів, конкуренція та ворожнеча між ними унеможлилювали створення єдиного, альтернативного офіційному державницькому курсу, напрямку політики з боку керівників повстанських загонів. Метою багатьох отаманських рухів виявилася реалізація власних проєктів порятунку України або задоволення індивідуальних потреб.

Однією з найменш розроблених проблем при вивченні отаманщини як суспільного феномену залишається проблема її типологізації. Спроби класифікувати отаманські формування чинилися як сучасниками феномену, так і його дослідниками. Одним з перших це зробив С. Петлюра, який виокремив з-поміж отаманів тих, хто неправильно розумів його наміри або використовував їх у власних цілях (Волох, Болбочан, Божко, Оскілко) [11, с. 518-519]. В. Винниченко не створив чіткої класифікації отаманщини, проте фактично поділив їх на три категорії: «політична отаманщина» – здійснювали заколоту проти Петлюри; «погромницька отаманщина» (Семесенко, Біденко, Палієнко, Козир-Зірка); представники «героїчної отаманщини». Останні, на його думку, як могли, так і боронили українську державність [2, с. 365]. Б. Мартос вірізняв отаманщину регулярну (Оскілко, Болбочан, Волох) та повстанську (Григор'єв, Божко). Більш шкідливими він вважав бунти командирів регулярних частин, які призводили до значних військових поразок [8, с. 154–157].

Свої варіанти типологізації феномену запропонували колишні старшини Дієвої армії УНР. О. Удовиченко розрізняв дві категорії отаманів за змістом діяльності: «позитивних та негативних». У свою чергу серед негативних виокремлювалися: наслідувачі історичних традицій (Ю. Божко), отамани-більшовики, кримінальної спрямованості, локального характеру [16, с. 124-125]. За подібним принципом

запропонував розрізняти повстанських отаманів О. Вишнівський. Але негативні отамани у нього поділяються на чотири групи: більшовицькі; отамани-батьки; «опереткові»; отамани-анархісти [3, с. 10].

Дещо відмінний від попередніх варіант типологізації висунув М. Омелянович-Павленко. На його думку, отамани були двох типів: авантюристи, серед яких в окремий тип він виділяв «волохівщину» (керівник О. Волох), та ватажки, здатні до модернізації та співпраці з регулярною армією (Ю. Тютюнник, А. Гулий-Гуленко, П. Дяченко) [10, с. 381-382].

Оскільки у подальшому отаманщина розглядалася лише у контексті вивчення інших явищ Української революції, то їй значної уваги типологізації феномену не приділялося. Отамани традиційно класифікувалися на позитивних та негативних за змістом діяльності. Зокрема, саме до такого варіанта, незважаючи на часом полярні оцінки, схиляються В. Солдатенко [13] та Р. Коваль [6]; Ж. Мина [9], В. Лободаєв [7], О. Захарченко [5]. Оригінальністю вирізняється підхід М. Стахіва [14, с. 70–75], який виокремлював регіональну отаманщину (селянські республіки), політичну (виступи Оскілка, Болбочана, Григор'єва), авантюристичну (Козир-Зірка, Біденко). Таким чином, критеріями до класифікації отаманщини, запропонованими дослідниками, були масштаби діяльності, зміст та наслідки визвольної боротьби, ставлення до центральної влади та до співпраці з регулярною армією, форми прояву, політичні симпатії; зовнішня атрибутика.

Враховуючи ідеї та напрацювання попередників, а також орієнтуючись на наукові підходи в характеристиці суспільних рухів, автором запропоновано власний варіант типологізації отаманщини. Оскільки попередні не дозволяли виявити особливості української отаманщини, вирізнити відмінності між різними формуваннями. При цьому відкритим залишалося питання: чому за наявності спільної протестної, противладної ідеології, схожого способу організаційної структури, своєрідних повстанських ментальних особливостей отаманські формування не спромоглися створити альтернативний регулярному повстансько-партизанський тип збройних сил? Використання запропонованого варіанта типологізації також сприятиме розрізненню змісту противладних виступів з боку прихильників регулярного війська В. Оскілка та П. Болбочана від свавілля колишніх повстанських ватажків.

В основу обраних підходів покладено аналіз мотиваційних чинників отаманів, які викликали прояви девіантної поведінки у формі виступів проти вищої військової та політичної влади. На доцільність використання подібного критерію звернув увагу історик Д. Архирейський. Виробляючи підходи, актуальні для системного аналізу отаманщини, він звернув увагу на факт внутрішньої мотивації, яка ви-

значалася рисою індивідуалізму, притаманного українцям. Дослідник зазначив, що «імовірно, прагнення до «самостійності», «незалежності» могло бути внутрішнім мотивом діяльності отаманів. Інше питання, хто з них як розумів свою самостійність» [1].

Враховуючи, що одного критерію для типологізації складного явища навряд чи достатньо, запропоновано декілька пунктів, які покладено в основу типологізації. Серед них: 1) врахування індивідуально-психологічних особливостей отамана як своєрідного психотипу керівника; 2) внутрішня мотивація діяльності керівника групи; 3) ідеологічні засади загону; 3) принципи та форми взаємовідносин з владою; 4) наслідки діяльності.

Запропонована типологізація дозволить зрозуміти, чому в більшості випадків отаманські формування не були пов'язані ідеологічно та організаційно. Аналіз кожного типу з урахуванням специфічних рис сприятиме глибшому розумінню змісту феномену та визначенню своєрідності його проявів. Акцентування уваги на наслідках кожного з типів отаманщини дозволить об'єктивно оцінити історичне значення отаманщини в процесах національно-визвольної боротьби 1918-1919 рр. Центральною при розгляді діяльності кожного типу буде постать отамана як провідна при визначенні цілей та методів боротьби.

Отже, перший тип – козакофільсько-романтичний. Наслідування історичних традицій було притаманне багатьом партизансько-повстанським загонам, однак найбільш яскравим виразником подібних тенденцій був саме Юхим Божко. Його метою було побудувати армію УНР за зразком Запорозької Січі. На думку Ю. Божка, для кращої організації українського війська неодмінно потрібні справжні козацькі атрибути, для здобуття яких він не зупинявся ні перед чим. Д. Яворницький навіть поскаржився під час однієї з екскурсій, що отаман Божко вкрав у нього булаву [15, с. 99].

Для козаків «Січі» Ю. Божком було складено присягу, окрему від загальновійськової. Отаман заборонив гру в карти, пияцтво, грабунки, ввів покарання канчуками. Навіть противники отамана визнавали дисципліну, яку він підтримував серед своїх бійців. Влада «Січі» поширювалася на територію кількох повітів Одещини та Брацлавщини. Отаман розраховував, що після перемоги визвольних змагань Українська держава викупить ту землю, яка колись належала Запорозькій Січі і поверне Новій Січі, що тепер засновується [11]. «Січ-мати – серце вільної України», – було улюбленим гаслом «кошового». Ю. Божко та його частина відзначалися хоробрістю у боях з більшовицькими військами.

Проте, крім цих позитивних кроків по захисту української державності, Ю. Божко був причетний до поширення отаманщи-

ни в армії УНР. Разом з О. Волохом вони виправдовували необхідність запровадження в армії «демократії», переконуючи С. Петлюру у шкідливості впливу кадрових старшин, які прагнули встановлення суворої дисципліни у війську. Перебуваючи у складі ДА УНР, Ю. Божко залишався противником регулярної армії. Під час літнього наступу на Київ–Одесу Ю. Божко припускався довільного виконання наказів, брав участь в операціях за власним бажанням, погано взаємодіяв з іншими частинами. Отаман не допускав до виконання обов'язків призначених ШДА УНР (Штаб Дієвої армії) офіцерів для роботи в штабі його дивізії. У серпні 1919 р. він відмовився виконати наказ про усунення з посади комдива і навіть збирався атакувати штаб, підбурюючи до цього інші частини. У листопаді 1919 р. Ю. Божко приєднався до О. Волоха та Данченка, які виступили проти С. Петлюри («Любарська катастрофа»).

Доля отамана Божка є найяскравішим прикладом негативного впливу феномену отаманщини на армію УНР та зразком непослідовної боротьби С. Петлюри з цим невідворотним, але дуже шкідливим для історії УНР явищем. Схильність Ю. Божка до історичних ремінісценцій призвела до зниження боєздатності його частини, що позначилося на ефективності військових операцій. У подальшому це призвело до розпуску дивізії та відкритого бунту проти Директорії, наслідки якого стали фатальними не лише для УНР, а й для самого отамана, якого було вбито за наказом О. Волоха.

Іншим типом отаманщини була політична або військово-опозиційна. Вона полягала у політичному конфлікті керівників численних військових формувань з Директорією: бажанням отаманів змінити вектор політичного розвитку, вплинути на кадрову політику, усунути від керівництва армією С. Петлюру. Це були відкриті бунти проти влади Директорії, які очолили відомі і вагомі постаті ДА УНР, учасники повстання проти Гетьманщини, керівники фронтів та потужних військових з'єднань: отамани М. Григор'єв, В. Оскілко, П. Болбочан, О. Волох. До антидержавних виступів отаманів були причетні представники політичних партій. Зокрема, В. Оскілка та П. Болбочана підтримували діячі УПСР. М. Григор'єв та О. Волох чинили свої заколоти під впливом ідеології партії УПСР (боротьбистів). Незважаючи на те, що двоє з них – В. Оскілко та П. Болбочан були затятими противниками демократизму в армії, а О. Волох та М. Григор'єв – прихильниками повстанської структури, спільним мотивом виступів проти Директорії були саме політичні наміри, що й стало підставою їх зарахування до одного типу отаманщини.

Отаманом, який виступив проти Директорії через політичні розходження, був також М. Григор'єв. На відміну від В. Оскілка і П. Болбочана, цей командир повстанської частини відстоював привілеї для

подібних військових формувань у складі ДА УНР. Він конфліктував зі штабом протягом усього перебування у лавах українських збройних сил через свою амбітність. Ю. Тютюнник згадував, що нездатність центрального апарату «справитися зі «славним отаманом Григор'євим» підживлювала це почуття [4, арк. 17–19].

Однак розрив з УНР відбувся саме через політичні розбіжності. М. Капустянський згадував про телеграми, в яких отаман М. Григор'єв висловлював невдоволення зовнішньою політикою Директорії, переговорами з Антантою, намагався переконати у помилковості подібного курсу [17, с. 97; 20, арк. 228-229]. Тому відмовлявся виконувати накази про передислокацію своїх частин у район Катеринослава для допомоги силам групи А. Гулого-Гуленка в обороні стратегічно важливого пункту переправи через Дніпро. Всупереч забороні М. Григор'єв продовжував у січні 1919 р. воювати з денікінцями.

Політичними мотивами визначалися заколоти проти УНР, організовані отаманом О. Волохом – командиром 3-го Гайдамацького полку. З 1917 р. він перебував під впливом соціалістичної ідеології. Політику Директорії вважав зрадою соціалізму, тому протягом 1919 р. здійснив три акції, спрямовані проти влади УНР. У січні 1919 р. він самочинно заарештував свого начальника П. Болбочана за спроби боротьби з прихильниками більшовизму на Лівобережжі та намаганням налагодити контакти з денікінцями для боротьби з РСЧА [21, арк. 10]. У березні 1919 р. саме з ініціативи О. Волоха було здійснено спробу встановити радянську владу на Волині та приєднати Запорізький корпус до більшовицької армії [21, 11 зв]. Виступ було ліквідовано, а О. Волоха було заарештовано. Проте покарали його достатньо м'яко, змусивши написати підписку про неутручання у військові справи [21, 12–12 зв]. З цього моменту та до грудня 1919 р. О. Волох, обіймаючи різні посади, перебував у лавах армії УНР. Однак невдоволений рішенням С. Петлюри про перехід на територію Польщі, вивів свою частину зі складу армії УНР та вимагав від головного отамана переходу на радянську платформу та укладання союзу з більшовиками. Під час конфлікту О. Волоху вдалося захопити військову скарбницю. Саме ця акція («Любарська катастрофа») стала причиною розпуску регулярної армії.

О. Волоха нерідко зараховують до пересічних авантюристів. На думку автора, основним мотивом його діяльності були все-таки симпатії до більшовизму. Перебування О. Волоха в армії УНР можна пояснити вимушеністю, проте при першій-ліпшій нагоді О. Волох відкрито виступав на боці більшовиків. У 1920 р. О. Волох разом зі своєю військовою частиною остаточно перейшов на бік РСЧА.

«Політична отаманщина» (військово-опозиційна) завдала значної шкоди УНР. Результатами бунтів отаманів були втрати значних

територій та важливих стратегічних об'єктів, масштабні військові поразки. Відбувалося послаблення армії та зниження авторитету війська в очах власного населення та світових лідерів, що позбавляло УНР внутрішньої та зовнішньої підтримки. Політикування військових десабілізувало ситуацію на фронті та призвело до тимчасової ліквідації регулярного війська.

Незважаючи на загалом негативні для УНР наслідки діяльності отаманів перших двох типів, на певному етапі вони відіграли вагому й позитивну роль. Мотиви їх виступів проти УНР можна трактувати як прояв особистісного бачення розбудови держави та збройних сил. Ватажки вважали владу неефективною і недієздатною і тому виступали проти неї. Умови революційного часу слугували виправданням їхнього волюнтаризму, освяченого ідеалами боротьби за інтереси мас. Цілковитий інший тип отаманщини уособлює діяльність таких ватажків, як Й. Біденко, О. Козир-Зірка, О. Палієнко, І. Семєнко. Вони належать до переліку отаманів, які в умовах боротьби за незалежність намагалися реалізувати власні егоїстичні чи вузькокорпоративні задуми. Тому даний тип отаманщини доцільно назвати соціально-деструктивним.

Наслідком діяльності отаманів соціально-деструктивного типу була руйнація місцевої влади, втрата довіри у населення до Директорії та українського війська, підрив і без того слабкого економічного механізму УНР, поширення настроїв більшовизму серед селянства. Це призводило до зростання соціальної напруги, міжнаціональної ворожнечі, зростання кількості повстань проти Директорії, руйнації тилу та поразок на фронтах. Діяльність отаманів з кримінальним ухилом негативно впливала на імідж українського війська, активно використовувалася ворогами УНР під час визвольної боротьби та й у подальшому, зокрема, на процесі Шварцбарда.

Четвертим типом отаманщини був помірковано-конструктивний. Загалом цей напрямок був найбільш подібним до повстанства – координованого збройного спротиву повстансько-партизанських загонів ворожим УНР політико-державним системам. До цієї категорії віднесено загопи отаманів Зеленого (Д. Терпила), А. Волинця, А. Гулого-Гуленка, Ю. Тютюнника, Ангела, Р. Самокиша, Д. Соколовського, Я. Орла-Гальчевського. Учасники повстання проти Гетьманщини, у подальшому вони, часом періодично, продовжували співпрацю з Директорією. Серед цього типу отаманщини можна виділити два види співпраці з владою УНР. До першого слід віднести тих отаманів, які, за словами М. Омеляновича-Павленка, виявили схильність до модернізації, та реорганізували свої повстанські відділи у регулярні одиниці, які стали складовою частиною ДА УНР.

До другої групи помірковано-конструктивного типу віднесено отаманські формування Зеленого, Ангела, Д. Соколовського, Шепеля, Павловського, Точи́ла-Гурського. Визнаючи вищу владу УНР та її політичну програму, подібні формування надавали підтримку армії, іноді координували з нею свої дії, однак не бажали змінювати повстанську структуру своєї частини та підпорядковуватися штабу ДА УНР. Подібні отамани самостійно боролися проти більшовиків і приєдналися до об'єднаних українських армій лише у липні-серпні 1919 р. Зберігаючи свій повстанський характер, вони погодилися координувати свої акції з планами Генерального штабу під час наступу на Київ–Одесу влітку 1919 р. Хоча до цього, взимку 1919 р., були противниками Директорії (Зелений), залишили її через особисті конфлікти (А. Гулий-Гуленко) або відмовлялися узгоджувати свої дії з планами регулярного війська (Ангел). Після встановлення контактів з Директорією подібні отаманські формування сприяли розгортанню літнього наступу, піднімаючи в тилу повстання проти більшовиків та відтягуючи на себе значні сили РСЧА, а з осені 1919 р. – ЗСПР. У свою чергу влада УНР зобов'язувалася забезпечувати повстанців фінансуванням та «іншим постачанням» нарівні з кадровими частинами ДА УНР.

Отамани, зараховані до помірковано-конструктивного типу, були найбільш близькими до реалізації інтенцій С. Петлюри по використанню отаманщини як альтернативи регулярній армії. До позитивних рис даної категорії варто віднести організацію дисциплінованих частин, які поповнили ДА УНР, успішне проведення бойових операцій; ліквідацію анархістських та більшовицьких селянських республік, партизанської війни в тилу ворога. Але, навіть незважаючи на позитивні епізоди, пов'язані з діяльністю повстанських частин, а отаманів як представників влади Директорії на місцях, результати 1919 р. довели неможливість використання отаманщини для ефективної боротьби за незалежність. Ведення війни за територіальним принципом приносило лише локальні тимчасові успіхи і не могло вплинути на реальну картину війни. Локальність дій, розпорошеність сил, некоординованість при організації військових операцій призводили до поразок на фронтах, заколотів, анархії запілля, погромів. Довільне виконання вказівок, а іноді й ігнорування наказів отаманами виявили руйнівну, а не конструктивну силу суспільного руху у формі отаманщини для розбудови державності, яку намагався реалізувати С. Петлюра. Саме у добу Директорії, коли отаманщина отримала державну підтримку, справдилися побоювання керманічів Центральної Ради та Гетьманату, що підтримка подібної мілітарної форми суспільного руху, надання його керівникам привілеїв та повноважень може перерости в анархію.

Отже, плани С. Петлюри по ефективному використанню потенціалу отаманських формувань у боротьбі за збереження державності не були реалізовані. Однією з причин була відсутність єдиної мотивації серед отаманів та розбіжність корпоративних інтересів. Приклад українського державотворення у 1919 р., який здійснювався Директорією на чолі з Симоном Петлюрою, довів, що навряд чи можна було б за тих умов запобігти перетворенню повстанського руху на отаманщину, через особливості ментальності, низьку правову та національну свідомість ватажків та рушійних сил. Тому отаманщина стала одним з головних внутрішніх чинників поразки українських визвольних змагань на її завершальному етапі у 1919 р.

Бібліографічні посилання

1. *Архирейський Д.* Поняття «отаманщина» у контексті досліджень Української революції 1917–1921 рр. / *Д. Архирейський* // IV наукові читання, присвячені пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2002. – С. 140–144.
2. *Винниченко В.* Відродження нації : в 3 ч. / В. Винниченко. – К., 1990. – Ч. 3.
3. *Вишнівський О.* Повстанський рух та отаманія / *О. Вишнівський*. – Детройт, 1973.
4. *Галузевий Державний архів СБУ.* – Ф. 13, спр. 439.
5. *Захарченко О.* У поході за волею (Селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 р.) / *О. Захарченко, Н. Земзюліна, О. Нестеров*. – К., 2000.
6. *Коваль Р.* Повернення отаманів Гайдамацького краю / *Р. Коваль*. – К., 2001.; *Коваль Р.* За волю і честь / *Р. Коваль*. – К., 2005.
7. *Лободаєв В.* Революційна стихія (Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.) / *В. Лободаєв*. – К., 2010.
8. *Мартос Б.* Оскілко й Болбочан / *Б. Мартос*. – Мюнхен, 1958.
9. *Мина Ж.* Явище «отаманії» в період Директорії / *Ж. Мина* // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2002. – № 451: Держава та армія. – С. 19–24.
10. *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920) : Документально-художнє видання / *М. Омелянович-Павленко*. – К., 2007.
11. *Петлюра Симон.* Статті. Листи. Документи : в 4 т. / *Симон Петлюра*. – Н.-Й., 1979. – Т. 2.
12. *Республіканець.* – 1919. – 7 січня. – Ч. 20.
13. *Солдатенко В.* Українська революція: концепція та історіографія : в 2 кн. / *В. Солдатенко*. – Кн. 2.
14. *Стахів М.* Україна в добу Директорії УНР : у 8 т. / *М. Стахів*. – Торонто, 1968. – Т. 2.
15. *Сучасники про Д. І. Яворницького* / упорядн. *М. Чабан*. – К., 2006.
16. *Удовиченко О.* Третя Залізна Дивізія / *О. Удовиченко*. – Н.-Й., 1973.
17. *Україна. 1919 рік.*: М. Капустянський «Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році». Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». Документи та матеріали : Документально-наукове видання / передм. *Я. Тинченка*. – К., 2004.
18. *Цимлякова Т.* До біографії Д. І. Яворницького / *Т. Цимлякова* // *Грані*. – 2005. – № 5. – С. 31–35.

19. Чоп В. Ставлення до махновського руху з боку істориків запорозького козацтва Я. П. Новицького та Д. І. Яворницького / В. Чоп // Режим доступ до ст.: www.makhno.ru.

20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі ЦДАВОВУ). – Ф. 526, оп. 1, спр. 1.

21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 263, оп. 1, спр. 60683.

Надійшла до редколегії 25.10.2010

УДК 069 (477.63)

Н. І. Капустіна, В. М. Бекетова

*Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького*

МУЗЕЙНИЙ ФЕСТИВАЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ І ТРАДИЦІЇ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Розглянуто традиції Д. Яворницького в музейній справі та розвиток фестивального руху серед музеїв України в 2000-х рр. як засіб їх комунікації.

Ключові слова: музейний фестивальний рух, традиції, засіб комунікації.

Рассмотрены традиции Д. Яворницкого в музейном деле и развитие фестивального движения среди музеев Украины в 2000-х гг. как способ их коммуникации.

Ключевые слова: музейное фестивальное движение, традиции, способ коммуникации.

D. Yavornitskiy's traditions in museum business and development of festival movement among museums of Ukraine during 2000's as the mean of sheer communication are examined in the article.

Key words: museum festival movement, traditions, means of communication.

Останнім часом виникла окрема галузь фестивального руху у світі, яку можна охарактеризувати як засіб комунікації музеїв, музейних працівників. До цього це були наради, наукові конференції, семінари, стажування тощо. Найбільш відомими і представницькими музейними фестивалями з різноманітними конкурсними програмами у ближньому зарубіжжі, країнах СНГ є: Московський міжнародний фестиваль «Інтермузей» (проводиться з 1999 р., щорічно, відбулося 12) [17], Красноярська міжнародна бієнале (проводиться з 1995 р., через